

Ο Παντουρκισμός ως πολιτικό εργαλείο

Ο Παντουρκισμός (Türkcülük) αποτελεί μια αλυτρωτικής φύσεως ιδεολογία, στόχος της οποίας είναι η πολιτιστική ή/και πολιτική ένωση όλων των λαών που έχουν (πραγματικά ή υποτιθέμενα) τουρκική καταγωγή. Η γέννηση του Παντουρκισμού ανάγεται στον 19^ο αιώνα και πρωταγωνιστές υπήρξαν οι πληθυσμοί των Τατάρων που ζούσαν στα εδάφη της τσαρικής Ρωσίας. Η ιδεολογία αυτή υπήρξε εν πολλοίς μια αντίδραση στον Πανσλαβισμό και τις πιέσεις του, όπως ο εκρωσισμός. Η αντίδραση των «Τούρκων της Διασποράς» (Diş Türkler), όπως αποκαλούν οι Παντουρκιστές τους τουρκογενείς πληθυσμούς που ζουν εκτός της Τουρκίας (Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αρχικά), πήρε αρχικά τη μορφή μιας εντονότερης προσκόλλησης στην πίστη (Ισλάμ) και στις εθνικές τους ρίζες (Τουρκισμός). Αυτά τα δύο σημεία αναφοράς χρησιμοποιήθηκαν για την αναζήτηση πιθανών συμμάχων μέσα στα αντίστοιχα πλαίσια του Πανισλαμισμού και του Παντουρκισμού. Κύριος φορέας του Παντουρκισμού, υπήρξε μια ομάδα διανοουμένων, όπως ο Ismail Gasprinsky, ο Yusuif Akçura και ο Ahmet Ağaoğlu, οι οποίοι επεδίωξαν μια πολιτιστική προσέγγιση των τουρκογενών πληθυσμών (Τάταροι, Καζάκοι, Τουρκομάνοι, Ουζμπέκοι, Κιργίζιοι και Αζέροι) ως το πρώτο βήμα για μια πολιτική ένωση. Μέσω της έκδοσης δημοσιογραφικών άρθρων, βιβλίων, περιοδικών και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, προσπάθησαν να εμφυσήσουν τις εθνικιστικές ιδέες τους, σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία (και αργότερα η Τουρκία) θεωρείτο ο πόλος κάτω από την πνευματική καθοδήγηση του οποίου θα ενώνονταν όλες οι τουρκογενείς ομάδες της Ρωσίας. Η αύξηση του κυβερνητικού ελέγχου εντός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας, οδήγησε αρκετούς οπαδούς του Παντουρκισμού σε φυγή είτε σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, είτε (κυρίως) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία όπου άρχισαν να διαδίδουν την ιδεολογία τους.

Πριν αναφερθεί η πορεία του Παντουρκισμού εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (και κατόπιν της Τουρκίας), πρέπει να επισημανθεί ότι ο όρος αυτός σε ορισμένες περιπτώσεις, χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμο (σκοπίμως ή μη) του Παντουρανισμού και του Τουρκισμού (πρώιμος τουρκικός εθνικισμός). Ο Παντουρανισμός πρεσβεύει την ένωση όλων των λαών που έλκουν ή θεωρούν ότι έλκουν την καταγωγή τους από μια φανταστική περιοχή της Κεντρικής Ασίας, το Τουράν. Ως εκ τούτου είναι μια ευρύτερη έννοια από τον Παντουρκισμό, καθώς περιλαμβάνει και λαούς όπως οι Ούγγροι, οι Φιλανδοί και οι Εσθονοί. Αντίστοιχα, ο όρος «Τουρκισμός» (Türklük) αναφέρεται στον πρώιμο τουρκικό εθνικισμό και σύμφωνα με Οθωμανούς διανοούμενους, είχε ένα πιο περιορισμένο πεδίο σε σχέση με τον Παντουρκισμό, αφορώντας στον εθνικισμό μόνο των Οθωμανών Τούρκων. Σε σχέση με αυτό, αρκετοί παντουρκιστές υποστήριξαν αργότερα ότι ο Παντουρκισμός αποτελούσε τη γνησιότερη μορφή του τουρκικού εθνικισμού.

Η πορεία του Παντουρκισμού στην Τουρκία, γνώρισε αρκετές διακυμάνσεις καθώς αφενός είχε να αντιμετωπίσει αντίθετες ιδεολογίες όπως ο Οθωμανισμός, ο Κεμαλισμός, ο Πανισλαμισμός, ο Τουρκισμός και ο Κομμουνισμός και αφετέρου αρκετές κυβερνήσεις τον αντιμετώπιζαν είτε καιροσκοπικά, είτε με μεγάλο σκεπτικισμό. Ο δεύτερος παράγοντας σήμαινε ότι σε πολλές περιπτώσεις, οι κινήσεις των Παντουρκιστών έπρεπε να είναι προσεκτικές και να εστιάζουν στην πολιτιστική πτυχή της ιδεολογίας, αποφεύγοντας την

πολιτική τους τοποθέτηση. Εξού και οι διάφορες οργανώσεις τους καθώς και τα εκδιδόμενα έργα τους (άρθρα, βιβλία, μελέτες κ.λ.π.) είχαν πρωτίστως θεματολογία που παρέπεμπε στο πολιτιστικό – επιστημονικό πεδίο παρά στο πολιτικό. Ενδεικτικά, η εξέλιξη του κινήματος θα μπορούσε να διακριθεί στις κάτωθι χρονικές περιόδους:

α. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Καθώς ο Παντουρκισμός διέθετε τα χαρακτηριστικά αντίστοιχων ιμπεριαλιστικών ρευμάτων όπως ο Πανσλαβισμός και ο Πανγερμανισμός, υιοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τα γερμανόφιλα στελέχη του Κόμματος Ένωση και Πρόοδος, όπως ο Ismail Enver Pasha, το οποίο μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908, είχε τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη σύμπραξη των Οθωμανών με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες, η ιδεολογία αυτή, λειτούργησε ως μέσο κινητοποίησης των τουρκογενών πληθυσμών της Κεντρικής Ασίας, με σκοπό τη διάλυση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.

β. Από την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Την περίοδο αυτή, ο Παντουρκισμός γνώρισε μια ύφεση καθώς ο Mustafa Kemal, είχε ως στόχο τη θεσμική και την κοινωνική – οικονομική αναδιοργάνωση της Τουρκίας, αποφεύγοντας τυχονιδωκτικές ενέργειες στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν επικίνδυνες καταστάσεις. Έτσι ο τουρκικός αλυτρωτισμός χαλιναγωγήθηκε σε σημαντικό βαθμό και αντικαταστάθηκε από τον Κεμαλισμό, ο οποίος προωθούσε έναν εθνικισμό που περιοριζόταν στα σύνορα του νεοπαγούς κράτους.

γ. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Από τον θάνατο του Kemal το 1938 και ιδίως κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρξε μια αναζωπύρωση του παντουρκικού κινήματος, καθώς η επίθεση της Γερμανίας κατά της ΕΣΣΔ αποτέλεσε μια πρώτης τάξης ευκαιρία για την ανεξαρτητοποίηση περιοχών της δεύτερης, στην οποία κατοικούσαν τουρκογενείς πληθυσμοί. Ο Παντουρκισμός επηρεασμένος από το Ναζισμό, ανέπτυξε και άρχισε να προβάλλει μια έντονη ρατσιστική πτυχή, υποστηρίζοντας μια υποτιθέμενη ανωτερότητα της τουρκικής φυλής. Αρκετοί Παντουρκιστές μετανάστες από την ΕΣΣΔ, όπως ο Ahmet Caferoğlu και ο Ayaz İshaki, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε διαπραγματεύσεις τόσο στη Γερμανία όσο και στην Τουρκία. Οι Παντουρκιστές χρησιμοποιήθηκαν ακόμα και για τη στρατολόγηση Τουρκόφωνων αιχμαλώτων του Κόκκινου Στρατού, στα γερμανικά στρατόπεδα. Οι ομάδες που σχηματίζονταν επιδίδονταν σε ανταρτοπόλεμο σε συνεργασία με τις τακτικές γερμανικές δυνάμεις, κάτι που δεν ξέχασε η ΕΣΣΔ. Επισήμως όμως, αν και η τουρκική κυβέρνηση ανεχόταν και ενθάρρυνε σε κάποιο βαθμό αυτές τις κινήσεις, δήλωνε ότι ήταν υπέρ της ουδετερότητας. Η καιροσκοπική αυτή στάση συνδεόταν με το φόβο της σοβιετικής ισχύος. Είναι ενδεικτικό ότι ο τότε Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών, Mehmet Şükrü Saracoğlu, είχε εκμυστηρευθεί στον Franz von Papen ότι μέχρις ότου η Γερμανία συντρίψει ολοκληρωτικά την ΕΣΣΔ, η Τουρκία δεν μπορούσε να συμμαχήσει μαζί της, φοβούμενη αντίποινα σε βάρος των εκεί «τουρκικών» μειονοτήτων.

δ. Από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως την άνοδο του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP). Η λήξη του πολέμου και η

ανάδειξη της ΕΣΣΔ σε υπερδύναμη δυσχέρανε τις βλέψεις των Παντουρκιστών σε εδάφη και πληθυσμούς που ζούσαν σε κομμουνιστικά καθεστώτα, εστιάζοντας σε πληθυσμούς που διαβιούσαν στην Κύπρο, την Ελλάδα, τη Συρία, το Ιράν και το Ιράκ, ενώ παράλληλα ανέπτυξαν έντονη αντικομμουνιστική δράση. Πέραν της έκδοσης άρθρων, βιβλίων και της ίδρυσης συλλόγων που γινόταν και κατά το παρελθόν, οι Παντουρκιστές επεδίωξαν εκ νέου, με έμφαση, την πολιτική τους οργάνωση. Το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1960-61 και η επακόλουθη φιλελευθεροποίηση ευνόησε τη δράση τους. Το 1965 υπήρξε ένας σταθμός καθώς ο Alparslan Türkeş, γνωστός Παντουρκιστής, ανήλθε στην ηγεσία του Εθνικού Αγροτικού Κόμματος, το οποίο μετονομάστηκε το 1969 σε Κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (Milliyetçi Hareket Partisi, MHP) και υιοθέτησε τον Παντουρκισμό ως μια από τις επίσημες κομματικές αρχές. Έκτοτε το MHP, επιχείρησε να μονοπωλήσει αυτή τη διευρυμένη μορφή επιθετικού εθνικισμού, κάτι που αποτυπωνόταν τόσο στα σύμβολα όσο και στην ιδεολογία του. Επί παραδείγματι, ο κομματικός τίτλος του Türkeş ήταν «Βαşbuğ» (ηγέτης) και προερχόταν από τις λαϊκές παραδόσεις των τουρκογενών πληθυσμών της Κεντρικής Ασίας, ενώ ένα από τα κομματικά σύμβολα ήταν το «Bozkurt» (λύκος της στέπας). Αξίζει να σημειωθεί ότι η στάση του Παντουρκισμού έναντι του Ισλάμ ήταν αμφίρροπη κι αυτό γιατί αφενός σημαντικό τμήμα των Παντουρκιστών επιθυμούσε την επιστροφή των Τούρκων στην προϊσλαμική εποχή και έβλεπε το Ισλάμ ως μια ανταγωνιστική ιδεολογία, αφετέρου όμως, δεν επιθυμούσαν να αποξενώσουν τις μάζες, στις οποίες ασκούσε σημαντική επίδραση η θρησκεία. Είναι ενδεικτικό ότι η επιλογή των τριών ημισελήνων ως επίσημου κομματικού συμβόλου το 1969, αντί του Bozkurt, ερμηνεύθηκε από ορισμένους Παντουρκιστές ως απομάκρυνση από τον Παντουρκισμό και στροφή προς τον Ισλαμισμό, οδηγώντας τους σε απομάκρυνση από το κόμμα. Αν και το MHP κατάφερε με την προπαγάνδα του να κάνει τον Παντουρκισμό μια σημαντική τάση στην τουρκική πολιτική, δεν κατάφερε να τον μετατρέψει σε μαζικό κίνημα και να αντικαταστήσει τον Κεμαλισμό ως κρατική ιδεολογία.

Εικόνα 1: Alparslan Türkeş

ε. Από την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία και εντεύθεν. Η άνοδος ενός ισλαμικού κόμματος στην εξουσία το 2002, σηματοδότησε σημαντικές αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό της γείτονος. Ο Recep Tayyip Erdoğan, έχοντας διδαχθεί από τα λάθη του πολιτικού του μέντορα, Necmettin Erbakan, παρουσίασε αρχικά ένα μετριοπαθές προσωπείο και εκμεταλλευόμενος τις δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις που απαιτούνταν για προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κατάφερε να εκτοπίσει το κεμαλικό κατεστημένο και τον Κεμαλισμό ως κυρίαρχη κρατική ιδεολογία. Ο Τούρκος πρόεδρος, έχει ως απώτερο στόχο την ανάδειξη της χώρας του σε μια παγκόσμιας εμβέλειας δύναμη, που θα συνομιλεί επί ίσοις όροις με κράτη όπως οι ΗΠΑ, η Ρωσία και η Κίνα. Η ρητορική του, συγχέει στοιχεία Νεοοθωμανισμού (Yeni Osmanlıcilik), Πανισλαμισμού, Παντουρανισμού, Τουρκισμού και Παντουρκισμού, αναλόγως της περίπτωσης και του ακροατηρίου. «Παν-ιδεολογίες» όπως ο Πανισλαμισμός και ο Παντουρκισμός, χρησιμοποιούνται ως εργαλεία πολλαπλασιασμού της τουρκικής ισχύος καθώς στοχεύουν να την καταστήσουν σημείο αναφοράς ενός ευρύτερου γεωπολιτικού συνόλου.

Ως ισλαμιστής, ο Erdoğan χρησιμοποίησε ευρέως τον Πανισλαμισμό προκειμένου να μετατρέψει την Τουρκία σε φάρο του σουνιτικού Ισλάμ και προς αυτό το σκοπό υποστήριξε το κίνημα των Αδελφών Μουσουλμάνων, μετά τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης. Αφενός όμως η αποτυχία του προαναφερθέντος κινήματος να καταλάβει την εξουσία στα μουσουλμανικά κράτη της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων) και αφετέρου η σημαντική θέση κρατών όπως η Σαουδική Αραβία και η Αίγυπτος στο χώρο του Ισλάμ, δυσκολεύουν τα τουρκικά σχέδια.

Αντιθέτως, ο Παντουρκισμός φαίνεται να πρωταγωνιστεί τελευταία στους σχεδιασμούς της Άγκυρας καθώς προσφέρει ένα λιγότερο ανταγωνιστικό πεδίο. Απευθυνόμενος ο Erdoğan, στα τουρκογενή κράτη του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, ως επικεφαλής του πολυπληθέστερου και μεγαλύτερου τουρκικού κράτους, μπορεί να χρησιμοποιεί τόσο το χαρτί της θρησκείας όσο και της φυλής. Το γεγονός ότι ο Παντουρκισμός γεννήθηκε από αυτούς τους τουρκογενείς πληθυσμούς ως αντιστάθμισμα του Πανσλαβισμού, οι οποίοι απέβλεπαν στην τότε Οθωμανική Αυτοκρατορία για βοήθεια, δίνει τη δυνατότητα στον Erdoğan να παρουσιάζει τα ιμπεριαλιστικά του σχέδια, ως απάντηση στις δικές τους παλιές εκκλήσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο, από εν δυνάμει επικυρίαρχος, αυτοπροβάλλεται ως προστάτης. Προσωπικό του στόχο, αποτελεί η ανάδειξή του σε ένα νέο Atatürk (πατέρα των Τούρκων) που δεν απευθύνεται μόνο στους Τούρκους εντός της Τουρκίας αλλά σε όλους τους τουρκογενείς πληθυσμούς, γι' αυτό και είχε αναφερθεί προ ετών, στην Ασάνα του Καζακστάν, στα 300.000.000 Τούρκων. Η κυβερνητική σύμπραξη του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP) με το κόμμα Εθνικιστικής Δράσης (MHP) είναι σίγουρο ότι συνέβαλε στη χρήση του Παντουρκισμού ως εργαλείου εξωτερικής πολιτικής καθώς όπως προαναφέρθηκε, το MHP λειτουργεί από τη δεκαετία του 1960 ως ο επίσημος πολιτικός φορέας αυτής της ιδεολογίας. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι πέρυσι, ο επικεφαλής του MHP, Devlet Bahçeli, έκανε δώρο στον Erdoğan, έναν προκλητικό χάρτη του υποτιθέμενου «τουρκικού κόσμου», στον οποίο εκτός των τουρκογενών κρατών, περιλαμβάνει εδάφη όπου η Τουρκία θεωρεί ότι ζουν ομογενείς της, ουσιαστικά παρουσιάζοντας μουσουλμανικούς πληθυσμούς ως τουρκικούς (εικόνα 2).

Εικόνα 2: Ο Devlet Bahçeli δωρίζει στον Erdoğan ένα χάρτη του υποτιθέμενου «τουρκικού κόσμου».

Πολιτικά εργαλεία όπως ο Παντουρκισμός, μπορεί να προσφέρουν ευκαιρίες στον Erdoğan για ανοίγματα στην εξωτερική πολιτική αλλά ταυτόχρονα εμπεριέχουν περιορισμούς και κινδύνους. Όπως ο Νεοοθωμανισμός ενδέχεται να ανασύρει άσχημες μνήμες της οθωμανικής περιόδου στα κράτη της χερσονήσου του Αίμου και στον αραβικό κόσμο, οδηγώντας σε μια συσπείρωση εναντίον της Τουρκίας, έτσι και ο Παντουρκισμός με τις ρατσιστικές του αποχρώσεις και την επεκτατική του φύση, μπορεί να φέρει την Τουρκία αντιμέτωπη με μια σειρά κρατών όπως η Ρωσία, η Κίνα και το Ιράν. Άλλωστε ο Παντουρκισμός υπήρξε διαχρονικά ένα σημείο τριβής μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας καθώς βασική στόχευση αυτού του κινήματος ήταν οι περιοχές του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Όσο όμως ο Erdoğan διατηρεί αυτή την ιδιότυπη σχέση αλληλεξάρτησης με τον Putin στην προσπάθειά του να κάνει παζάρια με τη Δύση, τόσο θα επιχειρεί να εστιάζει την παντουρκική ρητορική του σε περιοχές που κατά τη γνώμη του κατοικούν "τουρκικοί" πληθυσμοί, αλλά δεν ενοχλούν τη Ρωσία (και την Κίνα). Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και η πρόσφατη επιλογή του Erdoğan, να βάλει το κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου στον Οργανισμό Τουρκογενών Κρατών, με το καθεστώς του παρατηρητή.

Ταυτόχρονα, οι ανωτέρω περιορισμοί αποτελούν και ευκαιρίες προς εκμετάλλευση από κράτη όπως η Ελλάδα που απειλούνται ευθέως από τις τουρκικές βλέψεις. Η ελληνική διπλωματία μέσω μιας πολύπλευρης, ενεργητικής εξωτερικής πολιτικής, δύναται να αναδείξει τις απειλές που προκύπτουν από τα τουρκικά σχέδια για κάθε εμπλεκόμενο στην ευρύτερη περιοχή, δημιουργώντας ένα κοινό μέτωπο έναντι του κράτους παραχωποίου της περιοχής.